

A SZLOVÁK „ÉNEKES TEREMTMÉNY”

*Mutatványok Tomek Vince kéziratosszlovák
népdalgyűjteményéből*

„Minden népdal apró virág. Minden apró virágnak egyedi illata és színe van, amely nélkül már nem természetes. Ezért ezeket a sárosi dalokat is úgy akarom előadni, ahogyan a sárosi nép ejti, vagyis sárosi nyelvjárásban“ – kezdte *Šarišské ľudové piesne* című előadását 1929. május 26-án Budapesten, a Magyarországi Szlovák Művelődési Egyesület (Uhorskokrajinský vzdelávaci slovenský spolok) kultúrestjén Tomek Vince, a Kegyestanítórend későbbi szlovák származású generálisa, aki a második évezred utolsó hektikus évtizedeiben mutatta meg, mit jelent szlováknak, de mindenekelőtt keresztény embernek lenni. Előadása írásban is megjelent a Magyarországi Szent Adalbert Társulat kiadványában, a magyarországi szlovákok 1942. évre szóló Szent Adalbert-kalendáriumában¹

Tomek 10 testvér közül (csak öten érték meg a nagyobb kort) kilencedikként született Palocsán 1892. november 9-én. Az elemi iskolát édesapjánál, Györgynél, az olysói születésű kántor-tanítónál, ill. a későbbi állami iskolában végezte Palocsán. 1904-ben ösztöndíjasként bejutott a kisszebeni piarista gimnáziumba. Az V. osztályt már Vácott végezte novíciusként, 1909-ben Rózsahegyre került. A teológiát Budapesten végezte, 1919-ben doktorált hittudományból. 1916. június 25-én Budapesten szentelték pappá.

Piaristaként 1916–17 között a rózsahegyi felső gimnázium hittanára, a rendi növendékek prefektusa, később ugyanilyen minőségben három évet tölt Kecskeméten. 1920-tól Budapesten él. Morális teológiát és egyházjogot tanít. Kezdetben a teológusok prefektusa, később spirituálisa, 1928-tól tartományfőnöki tanácsos, 9 éven át házfőnök.

¹ *Vincent Tomek: Šarišské ľudové piesne.* In: Svätovojeťský kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku. 1942. I (1941), 139–154. p.

1946-ban már provinciális, az 1947-es rendi káptalanon Rómában generálissá választják. 1967-ben 75 évesen ebből a tisztségből vonul nyugalomba. 1986-ban bekövetkezett haláláig Rómában marad.²

Tomék Vince édesanyja, az Eperjesről származó Siskovics Mária jóvoltából korán megtanult magyarul, de a családban mindig a sárosi szlovákot beszélték. Már akkor megértette a szomszéd lengyeleket, a ruténeket, az irodalmi szlovákot és a cseh nyelvet. Tudott németül, franciául, angolul és latinul is. Az irodalmi szlováknak köszönhetően más szláv nyelveken is meg tudta magát értetni (oroszlolmács is volt). Később megtanult olaszul és spanyolul, megértette a katalánt és a portugált is. Általános rendfőnökként bejárta az egész világot, de ahogy egyik Rómában kelt levelében írja:

„Én (...) nem lettem sem egész magyarra, sem egész szlovákká, hanem megmaradtam mindig egész hungarusznak...” (Róma, 1974. ápr. 14. húsvétvasárnap)³

Tomék 1909–1929 között közel 90 éneket jegyzett le sárosi nyelvjárásban.⁴ Bartók Bélához⁵ hasonlóan a szövegeket mindenképpen igyekezett megőrizni az eredeti nyelvjárásban. Különböző nehézségekbe ütközött azonban: a valamiféle műveltséggel rendelkező források és segítők (helyi tanítók és papok) esetében nem következtes a kiejtés, az olvasottság és az iskolázottság erősen befolyásolja a nyelvezetet.⁶ A nem szakszerű lejegyzés következtében helyenként teljesen elveszett a szövegek tipikusan kelet-szlovák jellege: Tomék Vince, illetve forrásai nem alkalmazták a fonetikus transzkripció módszereit.

Az alább bemutatott népdalokban a kéziratban használatos írásmódot alkalmazzuk. A kiemelések Tomék Vincétől származnak. A helyesírás nem következtes, helyenként

2 Tomék Vince... MPRKL; lásd még: *Sztakovics Erika*: „A jó emberek felismernek minket homlokunkon levő aranycsillagról.” A piarista Tomék Vince prédikációinak hungarusz gyökerei. In: Magyar Sion. Új folyam II. (XLIV.) (2008), 268–274. p.; Lexikón katolíckých kňazských osobností Slovenska [Szlovákia katolikus papi személyiségeinek lexikona]. Bratislava, Lúč, 2000. 1393–1394.

3 Tomék Vince levele Lacinak [Magyar László piarista]. Tomék Vince (1892–1986) hagyatéka, Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), c05, R, Tomék Sk 12. fasc.

4 Szlovák népdalok gyűjteménye. 1915–1925 k. MPRKL, c05, R, Tomék Sk 8. fasc.

5 *Béla Bartók*: Slovenské ľudové piesne I–II. (zost. Alica Oskar Elschekovci v spolupráci s Jozefom Kresánkom) Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959., 1970., Bartók életművének jelentős része a nagyközönség számára máig ismeretlen, hiszen a 11 000 lejegyzett dallam (több mint 3 700 magyar, 3 500 román, 3 223 szlovák, 89 török, 65 arab és több mint 200 ukrán, délszláv és bolgár népdal és instrumentális mű) töredéke jelent csak meg, legnagyobb munkái kéziratos formában hozzáférhetők.

6 Vö. *Bartók*: Slovenské ľudové piesne I., 43. p.; lásd még: Käfer István: Bartók Béla és a szlovák nyelv. In: *Käfer István*: Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005. 129–137. p.

a kézírás is különbözik. Ebből arra következtethetünk, hogy a gyűjtőnek segítsége volt, esetleg a közlő maga jegyezte le a szöveget. Tomek az egyes énekeket megjegyzésekkel látta el, esetenként kiegészítette.

A fennmaradt dátumok arra utalnak, hogy az összegyűjtött énekek nagy részét Tomek otthon töltött szabadsága alatt jegyezték le, a nyári hónapokban és karácsonykor, főleg 1922 és 1925 között. A gyűjtemény több mint fele (43 szöveg) azonban időpont és – négy kivétellel – forrás nélküli.

Az anyagot eddig nem publikálták. Töredéke megjelent a már említett kalendáriumban, illetve korábban a Szlovák (Szlovák) című periodikumban⁷. A fellelhető egyetlen Tomek-monográfia⁸ szerzője is csupán néhány mondat erejéig utal a gyűjteményre, a művelődési egyesület kultúrestjén elhangzott előadás kapcsán.

Tomek Vince említett felszólalásában a sárosi énekeket hét nagy, egymásra épülő csoportba osztotta:

- Karácsonyi énekek, amelyek a szlovák nép Isten iránti szeretetét és hitét tükrözik
- Énekek a sárosi nép természet iránti szeretetéről
- Énekek a szülői és a szülők iránti szeretetről
- Szerelmes énekek
- Énekek vágyakozásról, hűségéről, szomorúságról és vidámságról, a fájdalom és a boldogtalanság érzéséről
- Dalok, melyeknek nem szabad hinni
- Dalok, melyeknek hinni kell

Tomek logikáját követve, de némiképpen kiegészítve azt, a lejegyzett népdalokat az alábbi témák szerint csoportosíthatjuk:

- I. A szlovák nép Isten iránti szeretetét és hitét tükröző karácsonyi énekek
- II. Istenhit, a haza és a természet szeretete sárosi nyelvjárásban humorral fűszerezve
- III. A szülők iránti szeretet és a szülői szeretet balladisztikus megnyilvánulásai
- IV. Szerelem, vágyakozás, hűség, szomorúság, fájdalom, boldogtalanság
- V. A sárosiak humorérzékét, vidám életszemléletét leginkább bizonyító csipkelődő, viccelődő énekek, versikék
- VI. A szeminárium és a plébánia falai közül hallatszó énekek

7 *Vincent Tomek*: Zo šarišských ľudových piesní. In: *Slovák* 11 (1929), 292. 15. p.

8 *Marián Čičmár*: Generál piaristov z Plavča. Niekoľko kapitolo zo života P. Vincenta Tomeka SchP., 1892–1986. Levoča, POLYPRESS s r.o., 1999. 194 p.

Ez alapján következzen most egy bővebb válogatás (A szövegek nyersfordítását lábjegyzetben közöljük):

A két évtized alatt készült kéziratos gyűjtemény első két darabja 1909-ből származik:

1.
Dva kaploni bratci
v pecu žilo mlatca.
Kohut i s kurečku
lem do mlina vlača.
Pavuk cesto miši,
mucha vodu noši,
straka prilecela,
cesto posolela.
A byla husečka
lem do peca sadla,
a ten bujuk rohatý
lem popycha lopaty –

2.
Idze zajac z hury
s velikyma darmi,
neše kašu krupy,
idze s hudakami.
Vrabel' obervanec
vžal straku na tanec,
tak so zňau tancoval,
až jej zlamal palec
Vrabľu obervancu,
keby som nemala,
kuščik poclivosci,
ta by somci polamala
šicke tvoje kosci. –⁹

xxx

Net telo jasnych chvizdov
na nebe
Jak keľo raz by na my-
šel pridzeš mne.
Keby ty muk tyž tak
verne lubila
Hlibšu by bola, vekša
by bola nasa lubost
od mora.¹⁰

9 1. Két káplán testvér / a kemencében élt egy macska. / Kakas a csirkével / csak malomba hordja. / A pók tésztát kever; / a légnél vizes veder; / odarepült a szarka, / sőt szórt a tésztába. / Ott volt még a kislábcska / csak beült a kemencébe / és a szarvas bika / böködi csak lapáttal – 2. Hegyekből a nyúl betoppan / hatalmas nagy ajándékkal, / darakása nála / jön a zenészekkel / A megtépázott veréb / a szarkát táncba vitte / olyat táncolt vele, / hogy az ujját törte / Te megtépázott veréb, / ha nem lenne bennem, / egy csepp becsület, / összetörném / minden csontodat.–

10 Nincs annyi fényes csillag / az égen / Ahányszor csak eszembe jutsz / nekem. / Ha te kedvesem is oly / hűségesen szeretnél / Mélyebb lenne, nagyobb / lenne szerelmünk / a tengernél.

I.

1. Dobrý Pastier sa narodil,
by sve ovce vysvobodil,
pri betlehemskom salaši,
radujte sa *valaši!* [Už sa všetci pozbierali,
len pri ohni zostal starý,
na fujare surmoval,
tak ovečky vartoval.]
2. A Tedor sa zo sna zorval
len čo kúštik oči predar,
bešal dolu s tej hory,
až potratil bočkory. 6. Kdýž prichodil ku Betlemu,
podšpotil sa na kameňu
nešťastie ho spotkalo,
mlieko sa mu vylialo.
3. Beži dolu ku košiaru,
vynde k nemu vonku starý,
pýta sa, „čo nového,
že ťa vidím bosého?” 7. Ach Ježišku, čo že ti dám,
keď v šelete už nič nemám,
nešťastie ma spotkalo,
mlieko sa mi vylialo.
4. I bočkory som zanechal,
len čo skorej som tu behal,
narodil sa Ježiško,
to milé pacholiatko. 8. Ej mám ja dost' na košiaru,
donesiem ti i s putirou
k tomu masla harnušek
i kúštik suchých hrušiek
5. Žinčice sa *hneď* obuchal,
všetky ovce *tu* zanechal,
porve mlieko s šeletou,
a sám beži zo zadku. [Ej už mi sa odbierame,
lebo ovce dojiť máme,
prijmi od nás offeru,
od chudobných Pastieru:
čo dávame s dôverou]¹¹

11 1. *Megszületett a Jó pásztor, / hogy bárányait megszabadítsa, / a betlehemi szállás mellett / örül-jetek pásztorok!* 2. *Tedor álmából felriadva / szemé sarkát magdörzsölte, / a hegyről ahogy leszaladt / elveszette bocskorát.* 3. *A kunyhóhoz lesiet, / elébe megy az öreg, / kérdezi: „mi újság, hogy téged látlak mezítláb?”* 4. *Bocskorom is elvesztettem, / sietve hogy idejöttem / megszületett Jézuska, / ez a kedves kisbaba.* 5. *A savót felhajtotta / az összes juhok odahagyta / felkapta a tejes csuprot / maga is hátul futott [Mindenki már összekészült, / a tűznél csak egy öreg ült, / furulyáját fújta, / báránykait őrizte.]* 6. *Mikor Betlehembe érkezett, / egy kőben elesett / nem volt a szerencse vele / kiömlött az összes teje.* 7. *Ó Jézuskám, nincs mit adnom, / most hogy üres már a csuprom, / nem volt a szerencse velem, / kiömlött az összes tejem.* 8. *Ej van nekem elég a kunyhóban / hozok neked kis puttonyban / hozzá vaját bögrében / és egy darab száraz körtét [Ej nekünk már el kell menni / a juhokat meg kell fejni, / fogadd tőlünk ajándékul / a szegényektől Pásztorunk: / mit bizalommal adunk]*

II.

<p>1. Ked povandrujeme,
Zkadzi mi pujdzeme?
Hurami, ľesami:
Vřadzi Pán Boh s nami!</p> <p>2. Ked povandrujeme,
Co mi jesc budzeme?
Kurčatka prařene,
Holubky pečene!</p> <p>3. Ked povandrujeme,
Co mi pic budzeme?
Vodičku z Dunaja,
Vinečko z Tokaja!</p> <p>4. Ked povandrujeme,
Dze mi spac budzeme?
V tym řelenym haju,
Dze ptačky řpivaju!</p> | <p>5. Ked povandrujeme,
S čím ře zakryjeme?
S tyma listečkami,
Co viřa nad nami.</p> <p>6. Ked povandrujeme,
S Peřtu do Budzina,
Dame sebe naľac
Do pohara vina.</p> <p>7. Jak toto vinečko
V tym poharu skače,
Nejedno dzivčatko
Za řuhajom plače.¹²</p> |
|--|--|

12 1. *Mi ha útrakélünk, / Merrefelé megyünk? / Hegyekem, erdőkön: / Az Úristen mindenütt velünk!*
 2. *Mi ha útrakélünk, / Enni vajon mit fogunk? / Csirkét nyársra húzunk, / Galambokat sütünk!* 3. *Mi ha útrakélünk, / Inni vajon mit fogunk? / Vízet a Dunából, / Borocskát Tokajból!* 4. *Mi ha útrakélünk, / Aludni hol térünk? / Zöld ligetekben, / Madárénekekkel!* 5. *Mi ha útrakélünk, / Magunkra mit terítünk? / Levéltakarót, / Fölöttünk húzódót!* 6. *Mi ha útrakélünk, / Pestről Budára, / Öntenek majd nekünk / Jó bort poharunkba!* 7. *Amíg ez a borocska / Poharunkba ömlik, / Nem egy leányka / Legényért könnyezik.*

III.

1. Na mojej maceri
veľka trava rošne,
pujdzem ja ju zežac
vzdaj še mi ozve.	A v druhym povero,
Vplačce mamičko
Sičke dzevecko
2. Jak ja travu žala,
mac še mi ozvala:
„Vitaj dzivko moja,
Bo ja tvrdo spala.”	5. Stala by ja stala
ale nedovoli
nech moja širotky
Pan Boh blahosloví. ¹³
3. Stance matko hore,
Už sce še vyspali,
vplačce široty,
Co po vas zostaly	
4. V jednom kuce štvego	

xxx

1. Keď pomaširujem
Z Pešti do Budína,
tam ja sa napijem
červeného vína. | 2. Červené vínečko
po pohári skáče
nejedna mamička
synáčka oplače. | 3. Nejedna mamička,
i nejedna milá
pre nešťastný Budín
Slzu vyronila. ¹⁴ |
|--|---|--|

13 1. Édes jó anyámon / Magas fű sarjad, / Elmegyek letépem / Tán szól majd. 2. Ahogy a fűvet téptem, / Anyám szólt éppen: / „Lányom, hozott Isten téged / Mélyen alszom régen.” 3. Ébredjen fel anyám, / Kipihente már magát, / sírnak az árvák, / kiket hátrahagyott. 4. Az egyik sarokban bosszúság / A másikban babona / Sírjon csak anyuska / Minden leányka. 5. Kelnék én felkelnék / de nem ereszt / Árváimat / Az Úr üdvözítse.

14 1. Ha átmaszírozok / Budára Pestről, / ott majd iszogatok / borból a vörösből. 2. Vörösborocska / pohárból pohárba / nem egy édesanya / fiacskáját siratja. 3. Nem egy édesanya, / és nem egy kedves / a boldogtalan Budáért / Könnyét hullatta.

IV.

1. Tak som še zaľubil,
dzivčatko do tebe,
že už ani neznam,
či jest Boh na nebe. | 2. Keby tak o Bohu,
jak dzivče o tebe,
davno by sme buli,
obidvojo v nebe. | 3. Ale keď o Bohu –
ani spomínenku.
a o tebe milá
každú minútku. ¹⁵ |
|---|---|---|

xxx

*Tak mi moja najmilejša
odkazala jakkeby mi
do serdečka zarezala. Chce-
la rezac, nemala nuž, chcel
som jej požičič, nechcela
už. Chcela rezac zo šeky-
rou, chcel som jej poži-
čič na muj veru.¹⁶*

xxx

*Do koscela jedno
a z koscela dvojo
a na teraz roček
už nas budú trojo¹⁷*

xxx

15. 1. *Úgy beléd szerettem, / kisleány tebeléd, / hogy már nem is tudom, / van-e Isten s ég. 2. Ha úgy az Istennel, / ahogy lányka veled, / már rég ott lennénk, / mindketten az égben. 3. De mikor Istenről – / még emlék sem. / és rólad kedves / minden egyes perc.*

16. *A nekem legkedvesebb / üzenete mintha / szívembe vágna / Vágni akart, kése nem volt, kölcsönadtam volna, de már nem akarta. / Fejszével akarta, kölcsönadtam volna, hitemre mondom.*

17. *A templomba egyedül / a templomból ketten / mához egy évre / már hárman leszünk.*

1. Jahoda, jahoda,
červená jahoda...
pri dobrim mužovi
vše žena moloda.

2. A pri huncutovi
lem taka jak škovika,
ked pridze z roboti,
nemine ju bitka¹⁸

V.

Pod skalku, pod skalku
Kaňa vodu pije,
Žalostna novina:
Žena muža bije.
A un še jej pita
A un še jej modli:
Nebi ma ženičko,
Už ja budzem dobri¹⁹

XXX

1. Zahučeli huri,
zahuceli lesi,
dže še mi podzeli
mojo mlade časi.

2. Mojo mlade časi
neužili krasu,
mojo mile leta
neužili šveta

3. Mala ja frajera
takeho jak palec
zjedla mi ho mačka
myšlela že šmalec²⁰

18 1. Eper, eper; / piros eper... / jó férj mellett / minden asszony fiatal. 2. De a huncut mellett / csak olyan mint a bagoly, / ha megjön a munkából, / nem kerül el a verést.

19 Szirt alatt, szirt alatt / a kánya vizet iszik, / Szomorú az újság: / Asszony az urát veri. / Ő pedig kéri / Ő pedig könyörög: / Ne verj meg asszonykám, / ezentúl jó leszek.

20 1. Zúgnak a hegyek, / zúgnak az erdők / hová tűntek el / a fiatal idők. 2. Fiatal idők / nem láttak szépséget, / kedves éveim / nem látták a világot 3. Volt nékem kedvesem / hüvelyknyi / megette a macska / azt hitte, hogy zsír.

VI.

(„–” A lány szavai; ’–’ a madár szavai; »–« a kispapé. Valószínűleg Eperjes környékéről való. – Tomek Vince megjegyzése)

1. „Ptačku (sokoličku) <i>škovrančeku</i>
Ti visoko liťaš!
Povic mi novinu
Co o milim slichac!”	6. Ucira, ucira
Soldzi mu kapkaju
Až na marmor kameň
Jamki vibijaju.”
2. ’Povim ci novinu,
Smutnu ňe vešelu,
Že tveho mileho
Za klerika beru.’	7. »Voľel som, voľel som
Prešovsku uličku
Po ktorej som hodzel
Ku svemu dzifčesu.
3. „Ked oni ho beru,
Ňej ho zotrimaju
Pošľem poňho služku,
<i>Nazad mi</i> (Tak oni) ho daju.	8. Hodzel som, hodzel som
<i>Ale teraz uz ne</i> Ale už ňe budzem
<i>Bo ja už za knaža</i> Bo ja do tich Košic
<i>Zostanem hej na vše.</i> Za klerika pujdzem.
4. A ked ho ňe daju,
Pujdzem poňho sama,
Šak ja ho tam najdzem
Medzi klerikama.	9. A jak ja už budzem
Po klaštore klapkac
Budze tebe mila
Zo šerca krev kapkac.
5. Šedzi un tam, šedzi
Medzi klerikama (<i>ami</i>)
Ucira sve očka
S štrucima pirama (<i>ami</i>)	10. A jak ja už budzem
Peršu omšu služic
Pridz še mila moja
Panu Bohu modľic

21 1. „(Sas)madaram pacsirtám / De magasan szállasz! / Mondj nékem híreket / Mit kedvesemről hal-
lasz!” 2. ’Mondok néked híreket / Szomorút, vidámat nem, / Hogy a te kedvesed / Klerikusnak viszik’ 3.
„Ha elviszik, / Tartsák meg / Küldök érte szolgát / (Akkor ők) visszaadják. 4. És ha mégsem adják, / Me-
gyek érte magam, / Megtalálom őt / A klerikusok között. 5. Ott ül ő, ott ül / A klerikusok között / Törülgeti
szemét / Strucetollakkal 6. Törülgeti, törülgeti / Hull a könnye / A márványköre / lyukat ütve.” 7. »Válasz-
tottam, választottam / Az eperjesi utcácskát / Amelyiken / Kedvesemhez jártam. 8. Jártam, jártam / De most
már nem De már nem fogok / Hej, mert már pap Mert én Kassára / maradok örökre papnak elmegyek / 9. És
ahogy én / A kolostorban lépkedek / Neked kedvesem / Szívedből vér csepeg. 10. És ahogy én / Első misém

11. A jak ja už budzem
Peršu kazeň kazac
Možes sebe mila
Do sreca zavjazac:

12. Že z našej lubosci
Ňigda ňic ňebudze
Tak jakkebi rucel
Do Dunaja kamenň.

13. Bo z Dunaja kamenň
Ňigda ňe vipliňe
Tak i naša lubosc
Na veky zahiňe.«²¹

xxx

A szlovák szívesen énekel, hisz „énekes teremtmény“, mondja Tomek Vince budapesti előadásában. Ő pedig szívesen gyűjtötte és szerette ezeket az énekeket, mert édesanyjától, nővéreitől, egész családjától hallotta őket – még gyerekkorában.

*Sztakovics Erika
tudományos munkatárs (GFHF Hungaroszllovakológiai Kutatócsoportcsoport)*

végzem / Jöjj el kedvesem / Az Úrhoz könyörögni 11. És ahogy én / Először beszélek / Kedvesem vésheted / A szívedbe bele: 12. Hogy szerelmünkből / Semmi sem lesz már / Mintha Dunába / Követ dobnál. 13. Mert a kő a Dunából / Soha ki nem úszik / Így szerelmünk is / Örökre elveszik.«

